

پیامد ناخواسته

ارزیابی طراحی فضای پیاده در ارگ شیراز

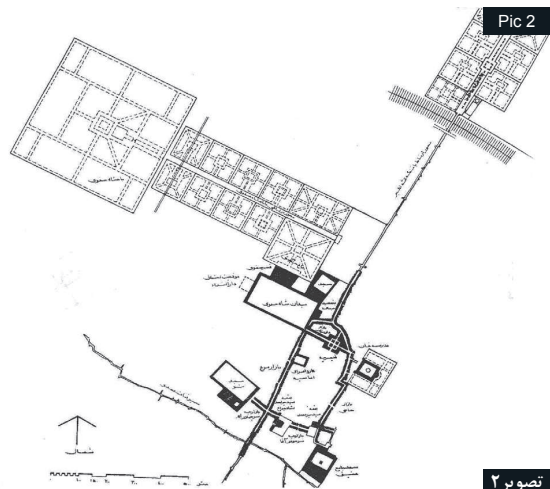

مریم‌السادات منصورى،
کارشناس ارشد معماری منظر،
دانشگاه لایولت، پاریس.
maryammansouri@gmail.com

Pic 1

تصویر ۱

Pic 2

تصویر ۲

تصویر ۱: استقرار شیراز اولیه در قعر جلگه‌ای حاصلخیز. در استخوان‌بندی شهر شیراز در گذشته، هیچ عنصر طبیعی به طور مشخص در شهر قرار نداشته است. ساخت و موقعیت قرارگیری شیراز تا حدودی می‌تواند متأثر از قابلیت‌های زراعی و باغداری مناسب منطقه دانست. مأخذ: حمیدی، ملیحه و دیگران، ۱۳۷۶.

تصویر ۲: موقعیت استخوان‌بندی اصلی شهر در دوره صفویه. توسعه شبکه راه‌ها در این دوره مشهود است. مأخذ: حمیدی، ملیحه و دیگران، ۱۳۷۶.

Pic2: The main structure of the city in Safavid era, transportation network development is evident in this era. Source: Malihe Hamidi, M. et al., 1998.

تصویر ۱: موقعیت استخوان‌بندی اولیه شیراز در قعر جلگه‌ای حاصلخیز. در استخوان‌بندی شهر شیراز در گذشته، هیچ عنصر طبیعی به طور مشخص در شهر قرار نداشته است. ساخت و موقعیت قرارگیری شیراز تا حدودی می‌تواند متأثر از قابلیت‌های زراعی و باغداری مناسب منطقه دانست. مأخذ: حمیدی، ملیحه و دیگران، ۱۳۷۶.

Pic1: Location of early Shiraz at the bottom of a fertile plain. Source: Malihe Hamidi, M. et al., 1998.

معرفی فضا

شهر شیراز در جلگه محصورى استقرار یافته که از چهار طرف توسط کوه‌های مرتفعی احاطه و نقطه اولیه شهر در قعر این جلگه کاسه مانند شکل گرفته است. در استخوان‌بندی شهر شیراز در گذشته، هیچ عنصر طبیعی به طور مشخص در شهر قرار نداشته است. ساخت و موقعیت قرارگیری شیراز را تا حدودی می‌توان متأثر از قابلیت‌های زراعی و باغداری مناسب منطقه دانست (تصویر ۱).

در مرکز تاریخی شیراز مجموعه‌ای قرار دارد که در دوره‌های مختلف تاریخی شهر دستخوش تحولات متعددی شده است. عرصه‌ای که امروزه در حد فاصل میان ارگ کریمخان، باغ نظر و مسجد وکیل قرار گرفته، موضوع طراحی یکی از نخستین طرح‌های فضای پیاده شده است که انطباق میان خواسته‌های برنامه‌ریزی طراح فضا با شرایط امروزی آن موضوع این مقاله است. این عرصه در دوره‌های مختلف صورت‌های گوناگون به خود گرفته است.

سیر تحول فضا

• دوره اول: شکل‌گیری فضا

ساخت نخستین باروی شیراز توسط دیلمیان (۳۲۰/۴۴۰ ه.ش). صورت گرفت. استخوان‌بندی اصلی شهر در این دوره شامل چند عنصر مهم بوده است: ارگ حکومتی، مسجد جامع و بازار. علاوه بر این عناصر، شبکه راه‌های اصلی شهر نیز نقش مهمی در استخوان‌بندی شهر داشته است.

• دوره دوم: مرکز حکومت

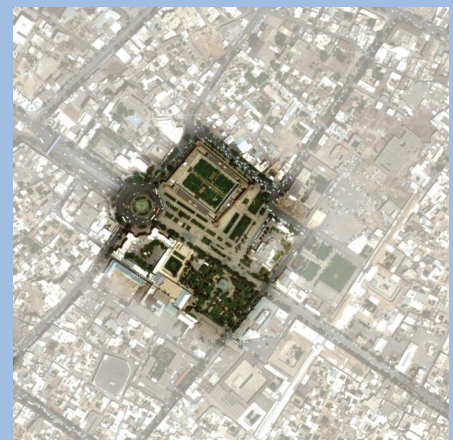
در دوره‌های بعدی به مرور عناصری به این استخوان‌بندی افزوده شد، از جمله آنها در دوره صفوی مدرسه، مسجد، تشکیلات حکومتی، دارالشفاء و کتابخانه بود که در این محل ساخته شد (تصویر ۲). در دوره زندیه (۱۲۰۹/۱۶۳۱ ه.ش) در مجاورت مجموعه دوران قبل، مرکزیتی متشکل از ارگ حکومتی، مسجد، بازار، تفرجگاه، حمام، ضرابخانه، دیوانخانه و میدان شهری (میدان مشق و توپخانه) احداث شد. مجموعه زندیه توسط راسته بازار به مجموعه قدیمی وصل می‌شده است.

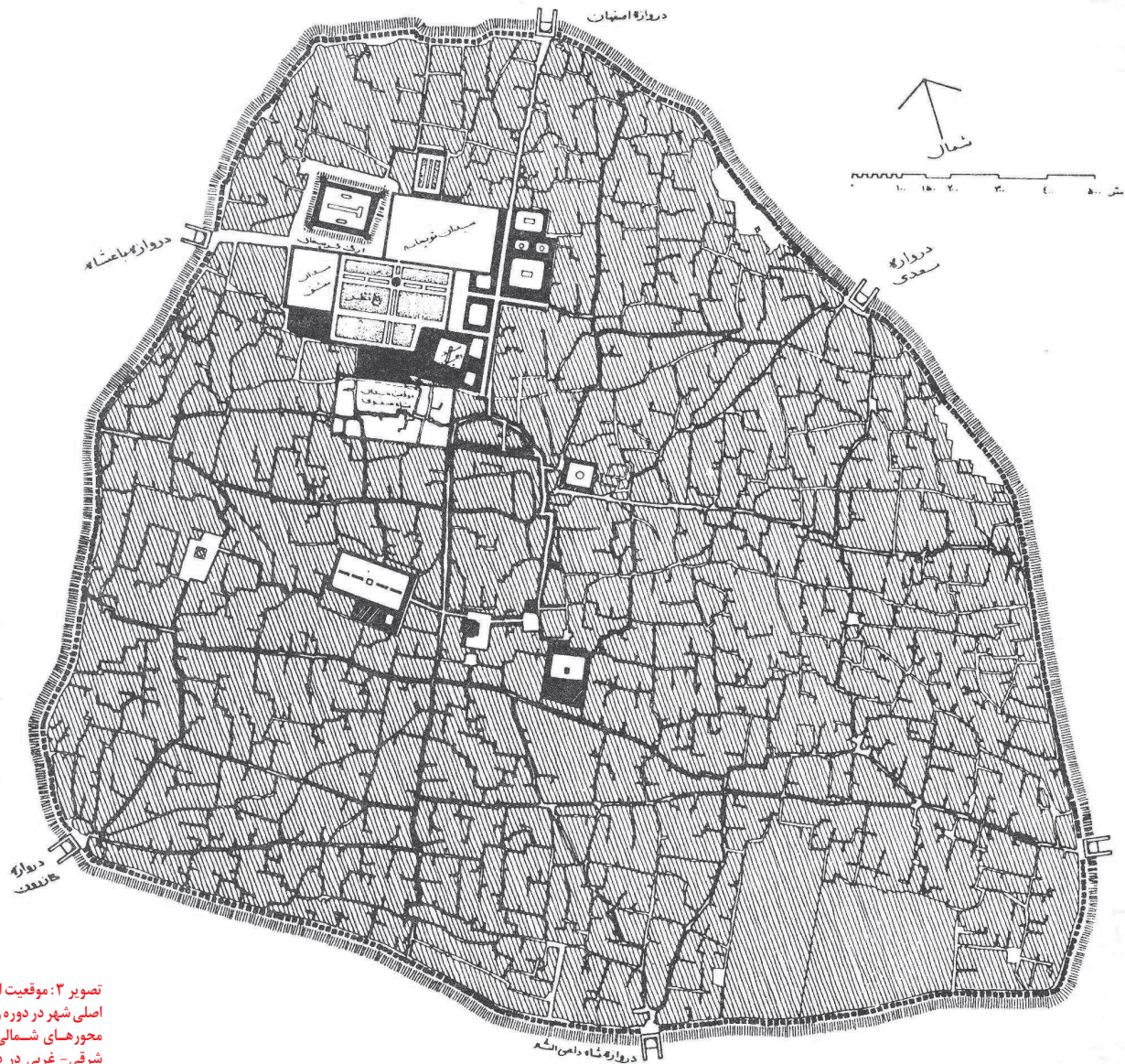
دسترسی به خارج شهر از طریق دو محور شمالی-جنوبی و شرقی-غربی و دسترسی‌های درون شهری بر راسته بازار استوار بود که تمامی نقاط عطف شهری را پیوند می‌دهد. این محور در امتداد محور شمالی-جنوبی است که دسترسی‌های خارج شهر را تأمین می‌کند (تصاویر ۳ و ۴).

• دوره سوم: تلاقی گذرها

خیابان‌کشی در دوره پهلوی اول (۱۳۲۰-۱۳۰۴)، تأثیرات بسیاری بر ستون فقرات شهر گذاشت. این اقدام باعث از هم گسیختن مجموعه کریمخانی شده و فضاهای بازی که

نام پروژه	طرح احیای مجموعه کریمخانی شیراز
کارفرما	شهرداری شیراز
طراح متأخر	مهندسین مشاور نقش جهان پارس
مساحت	۳۰۰۰۰ مترمربع
سال بهره‌برداری	۱۳۷۱ شمسی
شهر	شیراز
کشور	ایران

تصویر ۳

تصویر ۳: موقعیت استخوانبندی اصلی شهر در دوره زندیه، اهمیت محورهای شمالی- جنوبی و شرقی- غربی در دسترسی‌های داخل و خارج شهر نمایان است. محور شمالی- جنوبی از ستون فقرات شهر یعنی مجموعه کریمخانی عبور می‌کند. در دوره پهلوی با احداث بسواز زند روی همین محور، بازار وکیل دو قطعه می‌شود. مأخذ: حمیدی، ملیحه و دیگران، ۱۳۷۶.

Pic3: The main structure of the city in Zandieh era, showed the importance of north-south axis and east-west axis in accessibility inside or outside of the city. Source: Malihe Hamidi, M. et al., 1998.

تصویر ۴: فرارگیری عناصر مجموعه کریمخانی در کنار هم در دوران زندیه کلیتی واحد را در قلب شهر شکل می‌داد. مأخذ: حمیدی، ملیحه و دیگران، ۱۳۷۶.

Pic4: Organization of elements of Karim Khani complex in Zandieh era. Source: Malihe Hamidi, M. et al., 1998.

تصویر ۴

عملکرد خود را از دست داده بودند، توسط بناهایی با عملکرد جدید (شهرداری، دادگستری، مخابرات، پست و بانک) حتی مسکونی جایگزین می‌شود (تصویر ۵). در این دوره بلوار جدیداً احداث از میان مجموعه کریمخانی می‌گذرد و آن را به دو نیم می‌کند. روحیه فضا در این دوره متأثر از رفت و آمد وسایل نقلیه و در شرایطی که مدیریت مقتدری بر آن حاکم نبود، وضعی آشفته و مغشوش به خود گرفت.

• دوره چهارم: دگرگونی ساختارهای قدیم و جدید

پس از احداث بلوار جدید در دوره پهلوی، به علت اغتشاشات حاصل از ترافیک پیاده و سواره و محدودیت‌های حرکت پیاده، قطع ارتباط میان بخش‌های مختلف بازار و جدا افتادن میدان توپخانه و ارگ، مجموعه کریمخانی به عنوان مرکز شهر شیراز حیات خود به عنوان فضای جمعی و تفرجگاه پیاده را از دست می‌دهد (تصویر ۶). بنابراین به درخواست شهرداری شیراز، پروژه ساماندهی مرکز تاریخی شهر در سال ۱۳۶۹ با طراحی «سید هادی میرمیران» اجرا می‌شود. در این طرح با دگرگونی در وضعیت معابر و فضاهای مرتبط با عناصر میدان و انتقال حرکت سواره به زیرگذر، عملاً ماهیت جدیدی بر عرصه طراحی غالب می‌شود (تصاویر ۷ و ۸).

راهبردهای طرح ساماندهی

بر اساس مطالبات مشاور طرح و گزارش‌های منتشر شده، طرح ساماندهی راهبردها، سیاست‌ها و اقدامات مختلفی را پیش‌بینی کرده بود.

- عملکرد گسترده سایت در سطح ملی و بین‌المللی
- سهیل دسترسی پیاده در مجموعه کریمخانی
- ساماندهی حمل و نقل سواره منطقه
- خدمات‌رسانی تجاری و عمومی به موازات یکدیگر
- اصل درآمدزایی اقتصادی که در تقابل با هدف دیگر توسعه از نظر اجتماعی و رفاهی و حفظ ارزش‌های تاریخی محدود می‌شود.
- حفظ ارزش‌های تاریخی منطقه
- تقویت بازار به عنوان مرکز اصلی تجاری شهر
- سازماندهی مجموعه کریمخانی به مثابه مرکز منحصر به فرد فرهنگی، تفریحی و خدماتی با عملکرد شهری و فراشهری

سیاست کارکردی طرح

احیای بازار و کیل به عنوان مرکز اصلی تجاری شهر از طریق پیوند بخش‌های از هم گسیخته و یکپارچه‌سازی فضاهای اطراف آن

سیاست کالبدی طرح

انتقال بلوار زند به یک مسیر زیرگذر سواره حذف‌اصل شرق کاروانسرای روغنی تا فلکه شهرداری و اعطای فضای روی زمین صرفاً به رفت و آمد پیاده

سیاست‌های طراحی

- احیای مجموعه به عنوان مجموعه منحصر به فرد، ممتاز فرهنگی، خدماتی و تفریحی
- جابجایی کاربری‌های عمومی حاشیه بلوار زند
- تخریب کاربری‌های مزاحم در روند اعمال اهداف طرح
- فعلیت بخشیدن به توانمندی‌های بالقوه فضایی، عملکردی و اقتصادی

اقدامات طرح

- تغییر شکل خیابان زند به یک معبر عریض پیاده و انتقال

تصویر ۵: خیابان زند در اوایل دوره پهلوی، حدود سال‌های ۱۳۰۸ هجری شمسی. مأخذ: صانع، ۱۳۶۹: ۱۵۴.

Pic5: Zand Street during Pahlavi era. Source: Sane, 1991: 154.

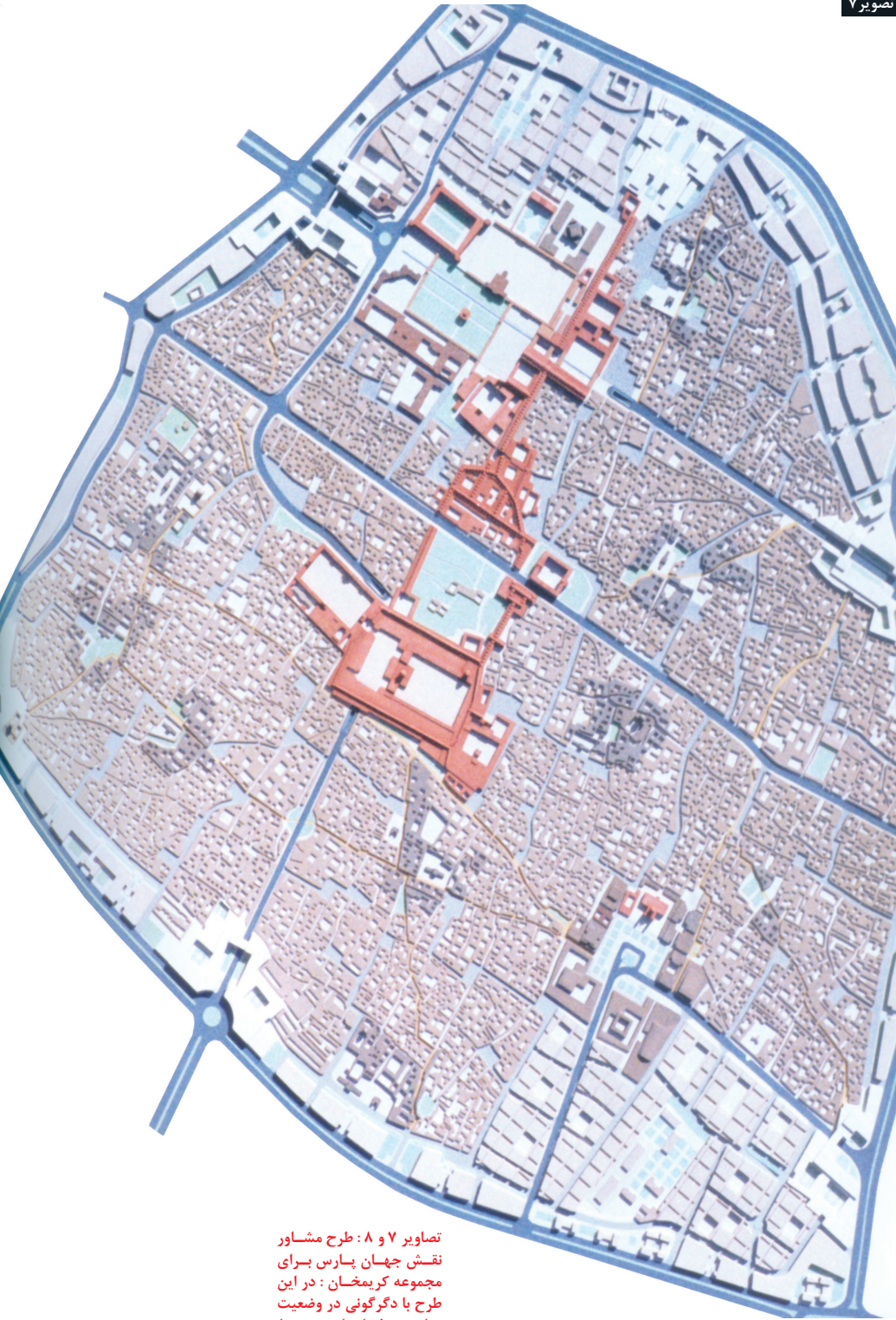
Pic 6

تصویر ۶

تصویر ۶: اتومبیل‌های گرد
 فلکه شهرداری و خیابان‌های
 اطراف مجموعه، ترافیک
 و مشکلاتی را در تردد به
 وجود می‌آورد و سبب جدا
 افتادن میدان توپخانه و
 ارگ، از مجموعه کریمخانی
 و زندگی شهری می‌شود.
 مأخذ: غضبانپور، ۱۳۷۹.

Pic 6: vehicles around
 Shahr-dari square and
 the surrounding streets
 generate traffic jams and
 consequent problems
 and separate karimkhan
 Arg and Toupkhaneh
 Square from karimkhan
 dome in the heart of
 the city. Source: Ghazban
 Poure, 2000.

تصاویر ۷ و ۸: طرح مشاور نقش جهان پارس برای مجموعه کریمخان: در این طرح با دگرگونی در وضعیت معابر و فضاهای مرتبط با عناصر میدان و انتقال حرکت سواره به زیرگذر، عملاً ماهیت جدیدی بر عرصه طراحی غالب می‌شود. مأخذ: مهندسین مشاور نقش جهان پارس، ۱۳۸۴.

Pics 7 & 8: Naqsh-e Jahan-Pars consulting engineers proposal for Karimkhan complex. Source: Naqsh-e Jahan-Pars consulting engineers, 2005.

راه سواره به زیرگذر (تصاویر ۹ تا ۱۱)

- انتقال بانک‌ها، ساختمان‌های دولتی و آموزشی حاشیه خیابان زند به زمینی خالی در شمال مجموعه کریمخانی (به جز ساختمان بانک ملی که معرف دوره پهلوی است)
- تجمیع کاربری‌های تجاری تخریب شده بلوار زند (به دلیل ارتباط منسجم آنها با بازار و ضرورت حضور در مجاورت آن)
- تعریف دسترسی سواره به میدان از جنوب به واسطه یک خیابان ۱۲ متری

ارزیابی قوت و ضعف پروژه در پاسخگویی به برنامه‌های مورد نظر

باتوجه به بررسی‌های انجام شده شامل مشاهدات محلی، مصاحبه و نظرسنجی از بهره‌برداران و ساکنان، به نظر می‌رسد میدان توپخانه شیراز و سایر بخش‌های مجموعه کریمخانی به عنوان جاذبه گردشگری برای بازدیدکنندگان ایرانی و خارجی موفق عمل می‌کند. اما در نظر ساکنین شهر شیراز سخت می‌تواند نقش فضای جمعی را ایفا کند و بیشتر به شکل یک پارک شهری عمل می‌کند. لازم به ذکر است که همجواری فضا با مغازه‌های فروش عرقیات، ترشیجات و فالوده شیرازی در خیابان‌های احاطه کننده همچنان نوعی کشش برای مردم ایجاد می‌کند.

جمع‌بندی

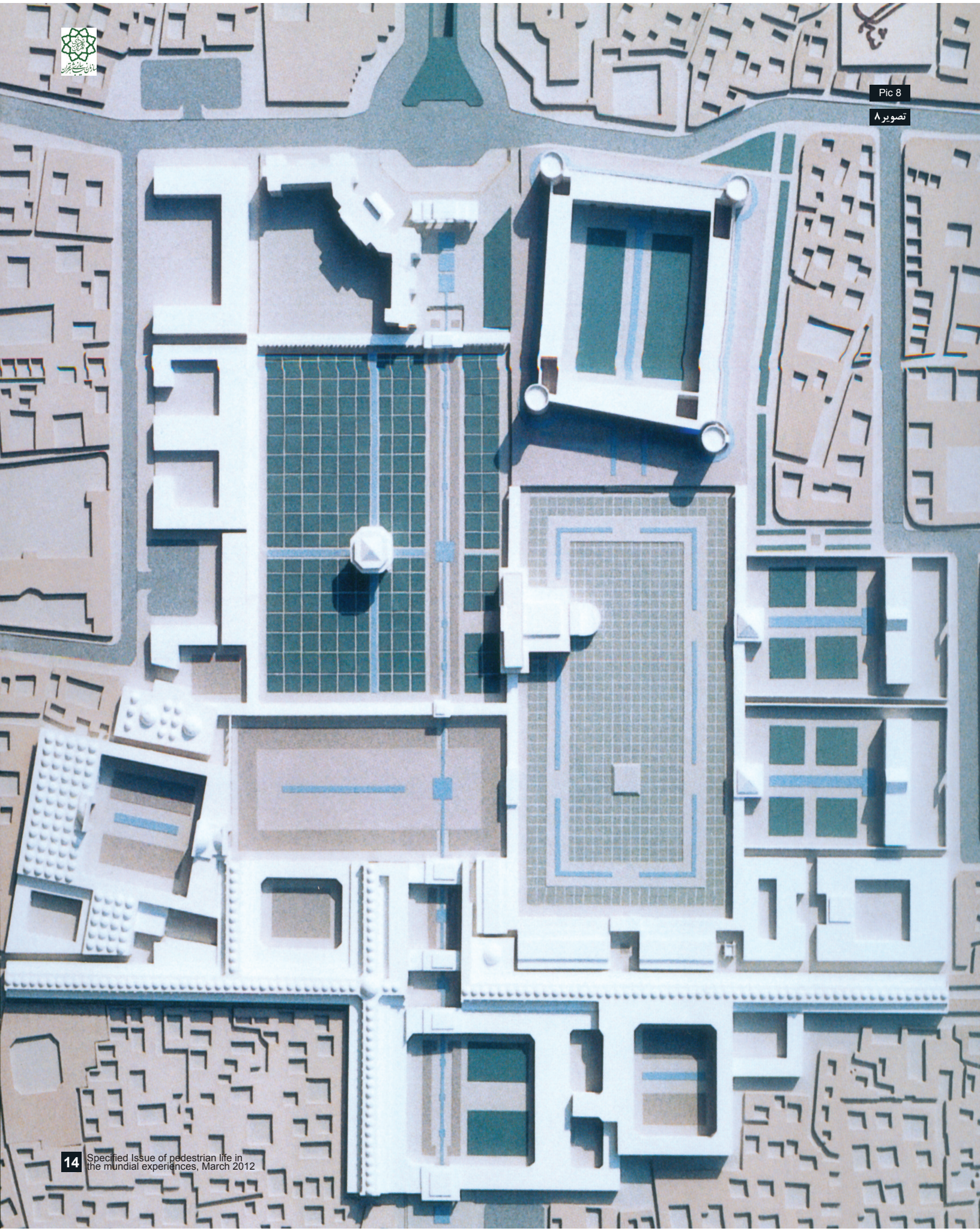
در نگاه کلی، مجموعه چهره اجتماعی خود را تا حد زیادی از دست داده است. حضور مردم شیراز در آن به دلایل مختلفی کم‌رنگ شده است. منظر ذهنی و خاطره فضا احتمالاً تنها در ذهن افراد مسن و آنهایی مانده است که حوادث و تغییرات آن را به چشم دیده‌اند. آنچه از فضا در ذهن و دانش قشر جوان‌تر وجود دارد، جوهری تاریخی است که نیاز به حفاظت و رسیدگی دارد.

از مهم‌ترین دلایل فراموش شدن مجموعه کریمخانی (میدان توپخانه) انتقال حرکت سواره به زیر زمین است. این تصمیم نتایج مختلفی دربردارد. برخی از آنها همچون تأمین امنیت عبور و مرور پیاده، کاهش سرعت رفت و آمد، اتصال دو قطعه بریده شده بازار و کیل، یکپارچگی فضا و امکان جابجایی پیاده در نقاط مختلف مجموعه کریمخانی (بازار، مسجد، حمام، کاروانسراها، ارگ و باغ نظر) از دستاوردهای مثبت طرح به شمار می‌رود. اما از طرف دیگر، حذف اتومبیل مساوی است با حذف حضور. به عبارت دیگر در حالت قبلی، هنگامی که مسافر سواره از بلوار زند عبور می‌کرد، خواسته یا ناخواسته صحنه‌هایی از تاریخ غنی شیراز مقابل چشمانش به نمایش درمی‌آمد. اهمیت این مطلب وقتی روشن می‌شود که بدانیم به دلیل نقش مرکزی این نقطه در ساختار معابر شهر شیراز، همه روزه جمعیت زیادی از ساکنان شهر برای عبور و مرور ناگزیر بودند از این نقطه بگذرند. حضور در فضا و درک آن، موجب تشکیل خاطره جمعی و به دنبال آن احساس تعلق به فضا و شهر می‌شود. اما در شرایط جدید تنها با تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی قبلی است که مردم به میدان توپخانه می‌آیند. به علت پیاده‌شدن مجموعه، اتومبیل‌ها تنها تا خیابان‌های مجاور آن می‌آیند و ناچار به توقف در آنجا هستند (لبه‌های فلکه شهرداری، خیابان ناصر خسرو و ...). این موضوع نه تنها برای مسافری ایجاد سختی کرده، بلکه برای سایر سواره‌ها نیز تولید ترافیک می‌کند. این مشکلات باعث می‌شود سواره‌هایی که قصد عبور از نزدیکی مرکز شهر را دارند به فکر مسیر دیگری بیافتند و پیاده‌هایی که به قصد گردش راهی میدان توپخانه شده‌اند، گردشگاه دیگری را انتخاب کنند.

Pic 8

تصویر ۸

کند و حتی مرزهای موجود آن محو شود ■

مأخذ تصاویر

- حمیدی، ملیحه و دیگران. (۱۳۷۶). استخوانبندی شهر تهران؛ شناخت مفاهیم و نمونه‌ها. تهران: معاونت فنی و عمرانی شهرداری تهران.
- صانع، منصور. (۱۳۶۹). پیدایش عکاسی در شیراز. تهران: انتشارات سروش.
- غضنابینور، جاسم. (۱۳۷۹). ایران از آسمان، تهران: انتشارات تیس.
- مهندسین مشاور نقش جهان پارس. (۱۳۸۴). مجموعه آثار سید هادی میرمیران: گزیده‌ای از طرح‌ها، عکس‌ها و پروژه‌های معماری. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی.

کوتاه و گل‌های فصلی. در اولین قدم مشکل آبیاری سطوح چمن مطرح می‌شود و پس از آن مسئله کمبود سایه. میدان توپخانه به فضایی بی‌انتهای و در معرض تابش خورشید تبدیل شده است.

با این تفاسیر، آنچه از میدان توپخانه و ارگ کریم‌خانی شیراز باقی مانده است، فضایی با ارزش تاریخی است که علی‌رغم محصور نبودن، گویی از جایی دیگر به این مکان انتقال یافته است. درحالی که آنچه در عمل برای ساماندهی این فضا لازم بود، بستری بود که این مجموعه را در خود غرق

در نتیجه، باتوجه به خصیصه اصلی فضای جمعی که قابل استفاده بودن آن در تمام اوقات برای تمام اقشار است، می‌توان استنباط کرد که طرح ساماندهی در تحقق هدف خود یعنی احیای مرکز تاریخی شیراز موفق نبوده است. در روند «یکپارچه‌سازی فضا» کفسازی سنگی روشن استفاده شده که باتوجه به تابش آفتاب و عدم تلاش برای ایجاد سایه، فضا را تا موقع غروب کم استفاده کرده است. طرح کاشت انتخاب شده نیز با شرایط محیطی سازگار نیست، پوشاندن فضاهای وسیعی از چمن و کاشت تک درختچه‌های

Pic 11

تصویر ۱۱

تصاویر ۱۰ و ۱۱: میدان توپخانه در طول روز زیر تابش آفتاب و بدون پوشش گیاهی سایه‌انداز عملاً بلااستفاده است. حتی سطوح پوشیده از چمن کمکی به حس آسودگی و تفریح نمی‌کند. عکس: مریم منصوری، ۱۳۹۰.

Pics10 & 11: "Toup Khaneh square" is practically not used during the day since there is no vegetation to hinder the sun exposure. Even the large surfaces of lawn do not provide a sense of tranquility. Photo by: Maryam Mansouri, 2011.

Unintended Consequence

Design assessment of pedestrian way in Arg-e Shiraz

Maryam al-Sadat Mansouri, M.A in Landscape Architecture, Paris-Lavillet, France.
maryammansouri@gmail.com

Generally, the Karim Khani complex has lost much of its social attitude and unfortunately the people's attendance has gradually dwindled in this space. The mental landscape and public memory of the space probably exist only for the old people and those who have witnessed the events and changes of the city. That is why the young generation's mental and scientific explanation of space requires special preservation and consideration.

Transferring the vehicular transportation lines underneath the surface is one of the main reasons that make the Karim Khani complex and Toup Khaneh Square are almost forgotten. This decision has led to different consequences such as pedestrian safety, slow traffic at the scale of pedestrians, connection of bisected parts of Vakeel Bazaar as well as providing a uniformed space that enables pedestrian access to different parts of Karim Khani complex (bazaar, mosque, bath, caravan-serai, citadel and Nazar garden). However, elimination of cars equals elimination of regard. In other words, in the previous condition the passengers sitting in a car or a bus could see some of the historic scenes of Shiraz unintentionally, but at the present time one can only see these historic monuments by previous planning of coming to Toup Khane square. The cars that come close to the surrounding streets (Naser Khosro street and near the Shahrdari square) are compelled to park there since the complex is only organized for pedestrians. Not only has it generated difficulty for the vehicles, but has also caused a traffic jam in the vicinity. As a result, the drivers would prefer to choose another way in getting to the center of the city and the pedestrians would choose another recreational place instead of Toup Khane square.

On the other hand, regarding the characteristics of public spaces, which are must accessible all time for different types of people, it is obvious that the organizing plan has not been successful. In the process of unifying of the space, a kind of bright stone has been used for the pavement which almost makes it impossible for the users to enjoy the place before sunset. Nevertheless, the planting plan is not compatible to the environment: large areas of lawn and planting short single shrubs and seasonal flowers. Firstly, Lawn watering problem are discussed and afterwards lack of shadow

problems are brought up. Toup Khaneh square has been transformed to an endless square extensively exposed to the sun.

However, what has been remained from the Karim Khani citadel and Toup Khaneh square is a valuable historic space that seemed to be transferred from another place to here, while an appropriate context where the existing boundaries fade were mostly required in organizing this space.

Picture references

- Ghazban Poure, J. (2000). Iran from the sky. Tehran: Tis.
- Hamidi, M. et al. (1998). The Structure of Tehran. Tehran: Tehran municipally.
- Naqsh-e Jahan-Pars consulting engineers. (2005). Mirmiran's architecture, the selection of drawing, photographs and architectural Projects, Tehran: urban development and revitalization organization.
- Sane, M. (1991). photography in Shiraz. Tehran: Soroush Press.

تصویر ۹: از مهم ترین دلایل فراموش شدن مجموعه کریم خانی (میدان توپخانه) انتقال حرکت سواره به زیر زمین است. عکس: مریم منصور، ۱۳۹۰.

Pic9: Transferring the vehicular transportation lines underneath the surface is one of the main reasons that make the Karim Khani complex and Toup Khaneh Square are almost forgotten. Source: Photo by: Maryam Mansouri, 2011.

